

LINGUAXE E COMUNICACIÓN NA TERCEIRA EDADE: UNHA PERSPECTIVA EVOLUTIVA E DE INTERVENCIÓN

ONÉSIMO JUNCOS
FRANCISCO J. IGLESIAS
HIPÓLITO PUENTE
ANA RODRÍGUEZ-TRÉLLEZ

Departamento de Psicoloxía Evolutiva e da Educación
Universidade de Santiago

Introducción

Cando unha persoa chega á xubilación sofre numerosas perdas, que son ás veces perda dunha parte importante da súa vida (saúde, traballo, seres queridos, relacións sociais, etc.). Pero á meirande parte das persoas xubiladas, agás os casos de afasia, quédalle-la palabra. A linguaxe é o ben máis apreciado polas persoas de idade. Os vellos falan moito se teñen con quen, e se non, falan sós, porque a linguaxe é o máis importante que conservan. Gracias á linguaxe poden salvar e compartilas súas experiencias. Gracias á linguaxe poden seguir facendo proxectos e participar nos distintos ámbitos sociais.

Véñse falando moito do deterioro xeral que acontece na vellez, dos déficits cognitivos das idades máis avanzadas. Un dos aspectos máis estudados é o dos problemas de memoria propios da vellez (Burke e Harrold, 1988), afirmándose que están na base dos problemas da linguaxe (Baddeley, 1986; Saltouse, 1988). Nembargantes tamén se ten afirmado que os vellos poden ter enriquecidas as súas estruturas cognitivas, porque tiveron un período de adquisición maior e porque a complexidade das súas conexións aumentou coa experiencia (Saltouse, 1982, 1988).

De forma xeral pódese dicir que a linguaxe, coa idade, tende a ser máis elaborada dende o punto de vista sintáctico pero menos específica no ámbito semántico (Millar-Davis, 1984). De tódolos xeitos aínda que se fala dun deterioro na memoria semántica (Bayles e Kaszniak, 1987) hai moitos datos que suxiren que o coñecemento con-

ceptual (os conceptos son as unidades da memoria semántica e constitúen o coñecemento que un individuo ten do mundo) se mantén e aínda se enriquece coa idade (Luria, 1979; Fox, 1947; Owens, 1953; Bayles, Tomoeda e Boone, 1985). En canto ó coñecemento proposicional, tense falado da diferenza entre a comprensión e a produción das oracións. A comprensión de oracións parece que diminúe coa idade en estruturas sintacticamente máis complexas (Obler e outros, 1985) aínda que os datos non son concluíntes. Bayles e Kaszniak, (1987) non atopan unanimidade na súa revisión do tema. Na produción de oracións, Obler (1980) sinala que nas idades superiores se dá un estilo máis elaborado (máis oracións por tema). Nebes, Andrews-Kulis (1976) non atoparon diferenzas significativas na avaliación gramatical das oracións producidas por vellos. Kynette e Kemper (1986) afirman que os vellos non usan formas gramaticais que necesiten alta demanda de memoria. Kemper e outros (1989) suxiren que o procesamento sintáctico dos vellos está alterado na medida na que está asociado a demandas de memoria e atención.

Se nos referimos ós aspectos discursivos da linguaxe, a elaboración do discurso aumenta coa idade (Obler, 1980; Obler e Albert, 1984). Non está claro que a comprensión de relatos e de textos decline coa idade. Taub (1979) non atopa diferenzas significativas, mentres que Ulatowska e outros (1985), aseguran que coa idade aparecen problemas para recordar información de relatos ou textos.

O coñecemento lingüístico dos anciáns nos seus aspectos fonolóxico, léxico, gramatical e pragmático, depende de varios factores, non só da idade, senón das súas condicións socioculturais, os seus anos de educación, o seu propio estado vital, a súa saúde, etc. Os estudos mencionados non son concluíntes na determinación dun deterioro da linguaxe e presentan moitos problemas de tipo metodolóxico, especialmente cómo avalia-los diferentes aspectos do rendemento lingüístico tanto na produción coma na comprensión, qué grupos de idade comparar e como constituír estes grupos.

Na actualidade, as circunstancias sociais, situación familiar, condicións de vivenda, contía das xubilacións, etc., determinan que un maior número de persoas de idade teñan que desenvolver-la súa vida en institucións, centros ou clubs. O interese da sociedade por atender-las necesidades dos vellos, mesmo nestas institucións, ten como consecuencia a dedicación de profesionais a tarefas educativas orientadas a este ámbito. Educadores sociais, animadores socioculturais, etc., teñen que intervir nunha área educativa que se perfila como a Educación de Adultos e Vellos. A linguaxe e a comunicación son as

pezas claves da intervención, e por iso, é de gran importancia o coñecemento da linguaxe nestas idades.

Estudio dunha mostra de suxeitos galegofalantes

A breve revisión feita nos párrafos anteriores é unha mostra do controvertido do tema, que queda aínda sobre a mesa: a linguaxe, ¿altérase coa idade?, ¿hai deterioro dalgúns aspectos pero outros consérvanse, posibilitando unha comunicación eficaz? Co fin de contribuír parcialmente a responder a este problema iniciouse un estudio da linguaxe na terceira idade no noso ámbito, que consiste na análise dos resultados da avaliación da linguaxe de suxeitos galegofalantes de máis de 50 anos mediante o Test de Afasia en Bilingües (Paradis, 1988) na súa versión galega (González e outros, 1989).

O Test da Afasia nos bilingües foi deseñado polo profesor Michel Paradis da Universidade McGill de Montreal, para comprobar o rendemento lingüístico dos afásicos bilingües. Ten como obxectivo medir de forma equiparable as diferentes posibilidades lingüísticas en canto á expresión e á comprensión (comprensión gramatical, acceso léxico, etc.) en dúas linguas, para comprobar en qué aspectos unha lingua se conserva mellor cá outra.

O Test da Afasia nos bilingües está adaptado a 60 pares de linguas e practicamente a tódalas comunidades bilingües do mundo. A versión utilizada, galego-castelán, foi adaptada polo Equipo do Instituto de Estudos da Linguaxe de Vigo.

O Test da Afasia nos bilingües consta de tres partes, básicas:

A) Historial lingüístico do suxeito bilingüe (común a tódalas linguas, no que se recolle información sobre as circunstancias da adquisición e uso de cada lingua. Por exemplo: "Cando era neno(a), ¿qué lingua falaba máis na casa?", "¿Cal era a lingua materna do seu pai?", "¿Qué outras linguas falaba na casa cando era neno?", "Cando empezou Vde. a escola, ¿en que lingua se falaba?").

B) Capacidades lingüísticas (en cada lingua). Aquí analízanse aspectos concretos da linguaxe, tal como se recollen na Táboa 1. Por exemplo: Designación refírese á comprensión dos nomes en presenza dos obxectos cotiáns correspondentes ("Toque a folla", "Toque a chave", etc.); Comprensión sintáctica refírese á comprensión de diversas estruturas sintácticas representadas por imaxes: pasiva ("A rapaza está a ser mollada polo rapaz"), activa con obxecto directo ("O rapaz agarra á rapaza"), pronomes ("Ela vístea"), negativas ("A rapaza non

molla ó rapaz"), etc.; Categorias semánticas: dada unha lista de palabras o suxeito ten que dicir cal delas non pertence á mesma categoría semántica cás outras ("Caravel, Rosa, Ra, Margarida"); Morfoloxía derivacional: o suxeito ten que transformar un nome dado no adxectivo correspondente ("Poder-Poderoso, Nobreza-Nobre, Sabiduría-Sabio").

C) Bilingüismo (común ó par de linguas): obsérvase a capacidade para pasar dunha lingua á outra e as interferencias que se producen entre elas. Algúns subtests desta proba son: Traducción de palabras: o suxeito ten que pasar palabras de galego a castelán e viceversa; Traducción de frases; Xuízo de gramaticalidade: o suxeito ten que atopar e corrixi-los erros gramaticais de estruturas sintácticas con contrastes entre as dúas linguas ("Fai días que non aparece polo traballo" - "Hay mucho tiempo que murió", "Non me gusta o aguardente" - "Me gusta la agua bien fría", "Na miña casa a veces ceamos tarde" - "En el bar a las veces jugamos a las cartas").

Unha parte importante do Test é a que se dedica á análise da linguaxe espontánea e narrativa, na que se teñen en conta, entre outros, riqueza léxica, complexidade dos enunciados, dificultade de acceso léxico, cantidade de discurso, etc.

Método

A elección dun deseño lonxitudinal ou transversal na terceira idade é un tema controvertido (Schaie, 1983; Saltouses, 1982). Optamos por un deseño transversal tomando unha mostra de 60 suxeitos galegofalantes con idades superiores a 50 anos, divididos en tres grupos (de 50-59; de 60-69 y de máis de 70), metade homes e metade mulleres.

Como instrumento de avaliación utilizouse o Test da Afasia nos Bilingües (Paradis, 1988) na súa versión galega (González e outros, 1989) que mide a competencia lingüística total e os diferentes aspectos da mesma (Comprensión sintáctica, discriminación auditiva verbal, acceso léxico, capacidades metalingüísticas, etc.).

Resultados

Realizando unha análise de varianza sobre os resultados totais (puntuacións totais obtidas) atopamos diferencias significativas entre os tres grupos de idade ($F = 3.63$, $P > 0.05$). Os mellores resultados corresponden ó grupo de 60-69 anos, e os peores ó de máis de 70 anos (ver Figura 1). Non hai diferencias significativas entre homes e mulle-

res. Comparando as puntuacións obtidas en diferentes subtests atopamos diferenzas significativas entre os tres grupos de idade en: Discriminación Auditiva Verbal ($F = 3.07, P > 0.05$); Sinónimos ($F = 3.07, P > 0.05$); Morfoloxía Derivacional ($F = 4.94, P > 0.01$); Comprensión Auditiva ($F = 13.22, P > 0.0001$). Non atopamos diferenzas en Acceso Léxico, Comprensión Sintáctica, etc. (Ver nas Táboa 1 e 2, os aspectos estudados e a súa significación).

Na análise da linguaxe espontánea e narrativa, que se mide entre outros aspectos a cantidade de palabras, a lonxitude media dos enunciados, a razón tipo/mostra (índice de riqueza léxica que se obtén dividindo o número de palabras distintas polo número de palabras totais nun enunciado), o número de oracións subordinadas, a dificultade en atopar palabras, atopamos diferenzas significativas unicamente na razón tipo/mostra ($F = 3.17, P > 0.05$). O grupo de máis de 70 anos ten a maior razón entre palabras distintas e palabras totais.

Táboa 1.- Capacidades lingüísticas estudadas en suxeitos galegofalantes de idades superiores a 50 anos. Indícanse aquelas que varían significativamente coa idade.

<i>Subtest</i>	<i>Significación</i>
Designación	
Comprensión de ordes	
Discriminación Auditiva Verbal	($F = 3.07, P > 0.05$)
Comprensión sintáctica	
Categorías semánticas	
Sinónimos	($F = 3.07, P > 0.05$)
Antónimos	
Xuízo de gramaticalidade	
Xuízo de aceptabilidade semántica	
Repetición de palabras e logatomas	
Decisión léxica	
Denominación	
Contrarios semánticos	
Morfoloxía derivacional	($F = 4.94, P > 0.01$)
Cálculo mental	
Comprensión auditiva	($F = 13.22, P > 0.0001$)

Conclusiones

Segundo os nosos resultados podemos dicir que hai un pequeno deterioro xeral das capacidades lingüísticas nas idades máis avanzadas (a partir dos 70 anos). Os aspectos deficitarios son a Discriminación Auditiva Verbal e a Comprensión Auditiva que poden estar en relación coa perda de audición sinalada por Obler y Albert (1984). Pensamos que non hai deterioro das capacidades léxicas senón

un enriquecemento ó longo do ciclo vital, como queda mostrado na maior razón tipo/mostra na fala espontánea e narrativa dos maiores de 70 anos. Certos mecanismos metalingüísticos como a morfoloxía derivacional poden estar alterados nas idades máis avanzadas.

Táboa 2.- Puntuacións medias totais obtidas polos grupos no test e puntuacións medias nos subtests nos que aparecen diferencias significativas

	G.1 (50-59 anos)		G.2 (60-69 anos)		G.3 (+ 70 anos)	
	Media	D.S.(*)	Media	D.S.	Media	D.S.
Total	244.50	26.21	253.25	24.52	226.35	42.60
Disc. Audit.	13.05	2.30	13.70	2.59	11.40	3.92
Sinon.	3.70	1.49	4.05	1.39	2.90	1.61
Morf. Deriv.	9.60	0.82	9.55	0.75	7.90	3.17
Comp. Audit.	4.50	0.88	4.70	0.73	3.35	1.04

(*) D.S. = desviación estándar.

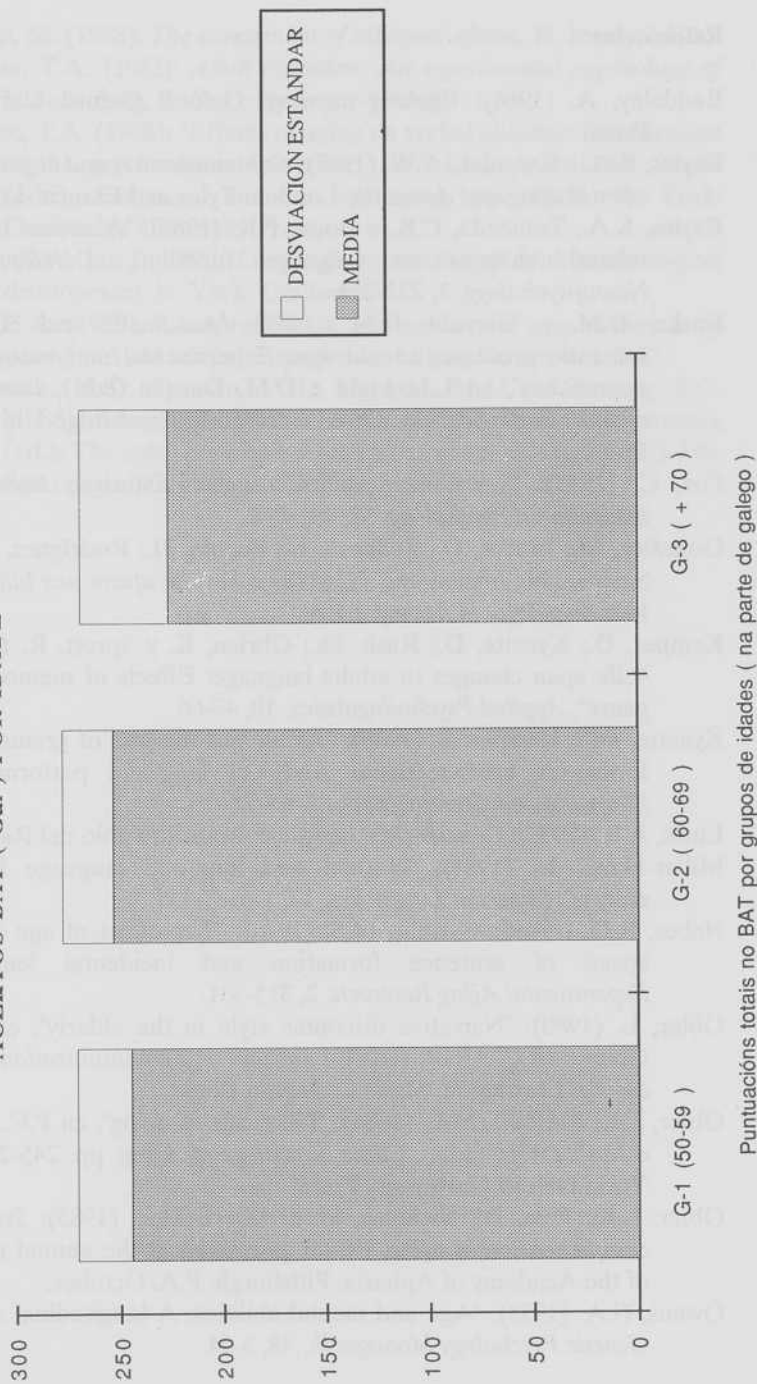
Polo tanto, a pesar do deterioro das capacidades lingüísticas, este non é tan grave como para impedi-la comunicación, agás nos casos de afasia. En consecuencia, a capacidade dos vellos para participar activamente, por medio da fala, en actividades educativas, culturais e recreativas, mantense e pode enriquece-las mesmas.

Os vellos poden elaborar e discutir plans, relata-los seus recordos (ó xeito dos avós que contan lendas e contos ós seus fillos e netos, mantendo a tradición oral), intercambia-los seus coñecementos e experiencias, reflecti-las súas vivencias e sentimentos a través da literatura, etc.

Daquela, os profesionais dedicados á terceira idade teñen aquí un campo amplo para desenvolver actividades participativas, activas e recreativas para os nosos vellos, sen limitalos a entretementos pasivos.

FIG.1

ACERTOS BAT (Gal) POR IDADE

Referencias

- Baddeley, A. (1986): *Working memory*, Oxford: Oxford University Press.
- Bayles, K.A. e Kaszniak, A.W. (1987): *Communication and cognition in normal aging and dementia*, London: Tylor and Francis. Ltd.
- Bayles, K.A., Tomoeda, C.K. e Boon, P.K. (1985): "A review of age-related changes in language function", *Developmental Neuropsychology*, 1, 231-264.
- Burke, D.M. e Harrold, R.M. (1988): "Automatic and effortful semantic processes in old age: Experimental and naturalistic approaches", en L.L. Light e D.M. Durque (eds.), *Language, memory and aging*, pp. 100-117. N. York: Cambridge University Press.
- Fox, C. (1947): "Vocabulary ability in later maturity", *Journal of Educational Psychology*, 38, 482-494.
- González, M.; Juncos, O.; Pellitero, L.; Puente, H.; Rodríguez, X.M.; Sanjosé, N.; Valladares, X. (1989): *Test de afasia nos bilingües. Versión galega*, N. Jersey: LEA.
- Kemper, D.; Kynette, D.; Rash, Sh.; Obrien, K. y Sprott, R. (1989): "Life span changes to adults language: Effects of memory and genre", *Applied Psycholinguistics*, 10, 49-66.
- Kynette, D. e Kemper, S. (1986): "Aging and the loss of grammatical forms: A cross-sectional study of language performance", *Language and Communication*, 6, 65-72.
- Luria, A.R. (1979): *Conciencia y Lenguaje*, Madrid: Pablo del Rio Ed.
- Millar-Davis, E. (1984): "Normal and impaired language in the elderly", *Papers in Linguistics*, 17, 1-4, 87-111.
- Nebes, R.D. e Andrews-Kulis, M.S. (1976): "The effect of age on the speed of sentence formation and incidental learning", *Experimental Aging Research*, 2, 315-331.
- Obler, L. (1980): "Narrative discourse style in the elderly", en L.K. Obler e M.C. Albert (eds.), *Language and communication in the elderly*, Lexington, Mass: Lexington Books.
- Obler, L.K. e Albert, M.L. (1984): "Language in aging", en P.C. Alber e M.C. Obler (eds.), *Clinic Neurology of Aging*, pp. 245-253. N. York: Oxford University Press.
- Obler, L.K.; Fein, D.; Nicholas, M. e Albert, M.C. (1985): *Syntactic comprehension in aging*, Poster presented at the annual meeting of the Academy of Aphasia. Pittsburgh, P.A. October.
- Owens, N.A. (1953): "Age and mental abilities: A longitudinal study", *Genetic Psychology Monograph*, 48, 3-54.

- Paradis, M. (1988): *The assessment of bilingual afasia*, N. Jersey: LEA.
- Saltouse, T.A. (1982): *Adult cognition: An experimental psychology of human aging*, N. York: Springer-Verlag.
- Saltouse, T.A. (1988): "Effects of aging on verbal abilities: Examination of the psychometric literature", en L.L. Light e D.M. Durke (eds.), *Language, memory and aging*, pp. 17-35. N. York: Cambridge University Press.
- Schaie, K.W. (ed.) (1983): *Longitudinal astudies of adult psychological development*, N. York: Guilford.
- Taub, H.A. (1979): "Comprehension and memory of pres materials by young and old adults", *Experimental Aging Research*, 5, 3-13.
- Ulotowska, H.K.; Cannito, P.H.; Hayashi, M.M. e Fleming, S.C. (1985): "Language abilities in the elderly", en H.K. Ulotowska (ed.): *The aging brain: communication in the elderly*, pp. 125-139. San Diego CC: College Hill Press.